

De metropoolregio Eindhoven en het landelijk gebied

Citation for published version (APA):

Lintsen, H., Veraart, F., Smits, J. P., & Teigeler, J. (2021). *De metropoolregio Eindhoven en het landelijk gebied: Verdiepende studie in het kader van het onderzoek 'Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart'*. Stichting Historie der Techniek i.s.m. TU/e.

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/06/2021

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

DE METROPOOLREGIO EINDHOVEN EN HET LANDELIJK GEBIED

Verdiepende studie in het kader van het onderzoek
'Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart'

Harry Lintsen, Frank Veraart, Jan Pieter Smits
met bijdragen van Jolie Teigeler

Stichting Historie der Techniek – Technische Universiteit Eindhoven
Juni 2021

Belangrijkste stellingen en conclusies

De Metropoolregio Eindhoven publiceerde onlangs de beleidsnota *Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied*. Wie de geschiedenis van de regio goed kent, ziet in deze nota een opsomming van problemen die bestuurders en planologen al vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw benoemden, zoals de problemen rond verstedelijking, de intensieve veehouderij en het milieu. Waarom lukt het bestuurders niet om daarop greep te krijgen? Een analyse van lange-termijn-ontwikkelingen in Zuidoost-Brabant geeft meer inzicht in deze problematiek (zie deze verdiepende studie).

Het *Streefbeeld* en meer in algemene de aandacht voor het landelijk gebied in Zuidoost Brabant markeren een kantelpunt. In eerdere regionale beleidsdocumenten lag de focus op de 'ruimtelijke randvoorwaarden ter versterking van de kenniseconomie'. De centrale vraagstelling was 'hoe wij Brainport met ruimtelijke maatregelen verder kunnen ontwikkelen en versterken.' Met het *Streefbeeld* is de focus verschoven van economie en technologie naar maatschappelijke opgaven en is de complexe problematiek van het landelijk gebied voor de eerste keer van een breder kader voorzien.

De vaststelling van het *Streefbeeld* in de 21 gemeenten bevestigt de erkenning dat er grote, onomkeerbare veranderingen in het landelijk gebied plaats vinden. Het is dan ook belangrijk dat de 21 gemeenten hun bereik, rollen, taken en verantwoordelijkheden als individuele gemeenten maar ook ten opzichte van elkaar scherp hebben, en vanuit het veranderende perspectief opnieuw tegen het licht houden.

De vraag van deze studie is: welke inzichten geven ons de monitor Brede Welvaart en een onderzoek naar lange-termijn trends van het landelijke gebied t.a.v. de realisatie van het *Streefbeeld* door het samenwerkingsverband van de 21 MRE gemeenten?

De conclusie van deze studie is, dat de bestuurskracht van het *Streefbeeld* nog beperkt is. Doorontwikkeling ervan is gewenst om doelstellingen te concretiseren. Het proces dat de regio ingaat voor het maken van een nieuw samenwerkingsakkoord, is daarvoor geschikt. Om aan bestuurskracht te winnen kan het *Streefbeeld* in drie opzichten worden uitgebouwd: (1) het vervolgtraject dient geconcretiseerd te worden en van termijnen te worden voorzien. Alle 21 gemeenten hebben zich achter het streefbeeld gesteld. Wat zijn de vervolgacties, op welke termijn en met welke consequenties? (2) De streefbeelden verdienen het om geconcretiseerd te worden. Minder geur, fijnstof, stikstof, ammoniak, et cetera: hoeveel minder? Natuur- en landschapsstructuren versterken: Meer bos en heide? Zo ja, hoeveel meer? (3) De huidige valkuilen van streekplanning zouden geïnventariseerd moeten worden.

Het verleden laat veel valkuilen zien. Deze moeten vermeden worden. Wat is de regionale dynamiek? Welk instrumentarium is beschikbaar? Hoe om te gaan met de debatten?

Drie beleidsthema's worden hier voorgesteld:

- Monitoring is een centraal thema van het project 'MRE en Brede Welvaart'. Is er iets te doen aan de monitoring van de streefbeelden die MRE nastreeft? Het Plan Bureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft voor de Nationale Omgevingsvisie een monitor ontwikkeld met 101 indicatoren. Het voorstel is om daaruit 15 kernindicatoren te selecteren, die het MRE streefbeeld representeren. Deze selectie zou dan kunnen dienen als de Monitor MRE Streefbeeld Landelijk Gebied. Een voorbeeld voor zo'n selectie geeft bijgaande tabel. De gekozen selectie van indicatoren maakt het mogelijk om het beleid te evalueren vanuit het landelijke perspectief (dat wil zeggen vanuit de Nationale Omgevingsvisie) en vanuit het perspectief van brede welvaart van MRE (door het gebruik van een aantal van dezelfde kernindicatoren). Voor overheden is het een belangrijke taak om bij de gekozen indicatoren ook eigen reikwijdte, rollen, taken en verantwoordelijkheden naast de meetlat van deze indicatoren te leggen. Naast een visie op wat de gemeenten met elkaar willen bereiken is ook een zelfanalyse nodig van betrokken partijen wat er aanvullend nodig is op kennis en gedrag om daadwerkelijk in beweging te komen. Monitoring op de indicatoren dient zo ingericht te worden dat het integrale bereik van doelen voorop staat. Voor gebieden waar vraagstukken cumuleren, is een integrale gebiedsontwikkeling een geschikt instrument. In dit verband is een sterkere ruimtelijke samenwerking of afstemming in het MRE gebied aan de orde.
- De ontwikkeling van het landelijk gebied in de MRE-regio zal krachtiger zijn wanneer deze ingebed is een visie op de ontwikkeling van de gehele regio. De regionale inzet op de transitie in het landelijk gebied zal in een betere strategische balans moeten worden gebracht ten opzichte van de Brainport strategie. Het landelijk gebied heeft een functie voor het stedelijk gebied en vice versa. Het is beter om in dit verband van een complete regio te spreken, waarin de samenstellende delen (landelijk en stedelijk) complementair aan elkaar zijn.
- Indien MRE haar streefbeelden concretiseert, is een monitor een goed startpunt voor een kritische evaluatie van haar beleid. Hier is de vraag of MRE voldoende zicht heeft op de regionale dynamiek, het beschikbare instrumentarium en de maatschappelijke verhoudingen. Is de huidige institutionele structuur wel toereikend om de vragen rondom

het landelijk gebied aan te pakken? MRE kan vooral een rol spelen in het doorlichten van de huidige institutionele structuur en voorstellen doen om deze aan te passen zodat de beleidsvragen van dit moment adequaat kunnen worden aangepakt.

Tabel: Monitor MRE Streefbeeld Landelijk Gebied een selectie van 15 indicatoren (voorbeeld)

Thema		Indicator	Huidige situatie MRE	Ontwikkeling Langjarig	Ontwikkeling laatste 2 jaar	Beleidsopgave (2030)	Beleidsopgave 2050	Opmerkingen
Toekomstbestendige ontwikkeling landelijk gebied	1	Bodemvocht	?					Evaluatie landelijk PBL*
	2	Nutriëntenoverschotten	?					Evaluatie landelijk PBL*
	3	Stikstofdepositie	?					Evaluatie landelijk PBL*
	4	Vogel- en habitat richtlijnen	?					Evaluatie landelijk PBL*
	5	Bosareaal	26,2% (2015)		?	29% (?)	33 (?)	MRE doel nog onbekend**
	6	Ruimtelijke samenhang natuur	?					Evaluatie landelijk PBL*
	7	Areaal biologische landbouw				10% (?)	20% (?)	MRE doel nog onbekend**
	8	Zelfvoorzieningsgraad veevoer en mestafzet	15% varkens 5% kippen			30% (?) 25% (?)	100% (?) 100% (?)	MRE doel nog onbekend Evaluatie landelijk PBL*
Klimaatadaptatie en energietransitie	9	Emissies broeikasgassen	6,9 ton/inw.		?	?	0%	Landelijke doelstelling
	10	Opgesteld vermogen van windturbines en zonnepanelen	max. 06TWh			2,0 TWh	5,6TWh	MRE doelstelling
Sterke en gezonde steden	11	Ruimtelijke samenhang groen in en buiten de stad	?	?	?	?	?	Indicator nog in ontwikkeling
	12	Dichtheid en functiemenging	?	?	?	?	?	Indicator nog in ontwikkeling
	13	Fijnstof	5,1 x10 ⁶					Landelijke doelstelling
Duurzaam economisch groei-potentieel	14	Regionaal welbevinden	87,8%			?		MRE doel nog onbekend
	15	Voetafdruk grondstoffen	29.900 kton	?	?	?	?	Beleid en doel nog te bepalen

* Cijfers en trends voor Zuidoost-Brabant ontbreken. In deze rijen zijn de kleuren overgenomen van de *Monitor Nationale Omgevingsvisie 2020*

** Europese Unie zet in op aanzienlijke uitbreiding bosgebieden en 20% biologische landbouw in EU in 2050

De Metropoolregio Eindhoven en het landelijk gebied

Dieptestudie in het kader van het onderzoek ‘Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart’

INHOUD

Een hardnekkige geschiedenis	7
Wat vertelt ons de monitor?	8
Wat kunnen we leren van lange-termijn-processen?	14
De periode vóór 1850: het lege land	15
De eerste ‘grote overgang’ tussen 1850 en 1970: de materiële eenwording	17
Lessen van de toenmalige streekplanning	21
De tweede ‘grote overgang’ tussen 1970 en 2050 : het betwiste land	22
Streekplanning: tussen fictie en werkelijkheid	27
De MRE-nota: <i>Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied</i>	29
Naar een Monitor MRE Streefbeeld Landelijk Gebied	32
Bronnen en literatuur	36
Bijlage: Groei bevolking van de gemeenten in Zuidoost-Brabant 1840-2020	37

Een hardnekkige geschiedenis

In 1979, meer dan veertig jaar geleden, kopte *Nieuwsblad van het Zuiden*: ‘Brabants buitengebied boert achteruit’.¹ Aanleiding voor het artikel was een vergunningaanvraag bij de gemeente Best van een boerenbedrijf dat in elf gebouwen en drie bijgebouwen 570.000 kippen wilde gaan houden. Natuur- en landschapsorganisaties protesteerden heftig. Een volledig geïndustrialiseerde, fabrieksmatige landbouwproductie hoorde niet thuis in Brabant. De gemeente Best zag zich echter genoodzaakt een vergunning te verstrekken, omdat de bouw niet strijdig was met het bestemmingsplan uit 1954 (!)

Geschiedenis is hardnekkig. Vier decennia later komen we dezelfde type problemen nog steeds tegen. ‘Waarom mag de buurman wél uitbreiden?’, zo vraagt het *Eindhovens Dagblad* zich in januari van dit jaar af naar aanleiding van protesten van buurbewoners in Deurne. Een boer wilt stoppen met het houden van varkens en het aantal kuikens uitbreiden met 80.000. Zeven jaar daarvoor was echter zijn buurman met een kippenbedrijf uitgekocht voor 750.000 euro en overgeplaatst vanwege stank en andere overlast. De buurt begrijpt er niets van. De wet staat de uitbreiding echter toe.²

De Metropoolregio Eindhoven (MRE) publiceerde onlangs de beleidsnota *Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied*.³ Wie de geschiedenis van de regio goed kent, ziet in deze nota een opsomming van problemen die bestuurders en planologen al vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw benoemden:

- ‘De huidige intensieve manier van landbouwproductie is een van de factoren met een negatief effect op het landschap, de natuur en de volksgezondheid’ (p. 12)
- ‘We streven naar minder geur ... stikstof, ammoniak, ziektekiemen, uitspoeling van nutriënten en bestrijdingsmiddelen ten behoeve van landschapsontwikkeling en gezondheid’ (p.12)
- ‘We werken ... aan een gezonde bodem, verbetering van de water- en luchtkwaliteit en een grotere biodiversiteit’ (p.12)
- ‘Verrommeling en versnippering’ moeten voorkomen worden (p. 11)
- ‘Stad-land verbindingen’ moeten versterkt worden. (p.11)

¹ *Nieuwsblad van het Zuiden*, ‘Brabants buitengebied boert achteruit’, 17 oktober 1979. Zie voor deze casus J. Janssen, *Vooruit denken en verwijlen. De (re)constructie van het platteland in Zuidoost-Brabant 1920-2000* (Tilburg 2006), 200

² *Eindhovens Dagblad* ‘Waarom mag de buurman wél uitbreiden?’, 8 januari 2021

³ Metropoolregio Eindhoven, *Regionaal streefbeeld van os landelijk gebied* (Eindhoven 2020)

- We werken aan het verbeteren van het maatschappelijk draagvlak voor de toekomstige agrarisch sector (p. 12)

In zijn proefschrift *Vooruit denken en verwijlen* laat Joks Janssen zien dat deze thema's stuk voor stuk terug te lezen zijn in nota's over Zuidoost-Brabant van een halve eeuw geleden.⁴ In de afgelopen decennia zijn daar nog een serie problemen bij gekomen waaronder de klimaat- en energieproblematiek. Ook deze thema's vragen volgens de nota *Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied* om beleid.

De problematiek is alleen maar complexer geworden. Waarom lukt het bestuurders niet om daarop greep te krijgen? Een analyse van lange-termijn-ontwikkelingen in Zuidoost-Brabant geeft meer inzicht. We geven daarin ook aan wat wel is gelukt en doen dat vanuit het perspectief van brede welvaart. We beginnen met de vraag: wat heeft de monitor brede welvaart te melden over de problematiek van het landelijk gebied? We sluiten af met suggesties voor het MRE beleid.

Wat vertelt ons de monitor?

Het beeld dat MRE voor het landelijk gebied nastreeft, is veel omvattend en behelst 'de versterking van de economische structuur, de ruimtelijke en ecologische kwaliteit, het wederzijds verbinden van landelijk en stedelijk gebied...' en 'de kansen en uitdagingen van ... energietransitie en klimaatadaptatie'. Zo'n breed beeld heeft als gevolg dat **alle** indicatoren van de regionale monitor brede welvaart op de een of andere wijze met dit streefbeeld te maken. De versterking van de economische structuur zal zijn weerslag vinden op indicatoren zoals het bruto regionaal product, de werkloosheid en de arbeidsparticipatie. De ruimtelijke en ecologische kwaliteit heeft onder andere een relatie met de omvang van natuurgebieden, de afstand tot openbaar groen en de tevredenheid over de woonomgeving. Zij hangt ook samen met een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor het aantrekken van hoogopgeleiden. De wijze waarop stad en landelijk gebied verbonden zijn, sorteert effect op de vitaliteit van de gehele regionale bevolking. Et cetera.

Het probleem is dat de meeste indicatoren geen directe relatie hebben met elementen van het streefbeeld en dat het streefbeeld geen indicatoren geeft op basis waarvan het streven geëvalueerd kan worden. Zo zegt het bruto regionaal product iets over de economische kracht van de regio, maar niet specifiek over de invloed van het landelijk gebied. Daar komt nog bij

⁴ Janssen, *Vooruit denken en verwijlen.*, speciaal hoofdstuk 5 '1960-1986. De evolutie van een verstedelijkt landschap'.

dat de landbouw, een belangrijke economische factor in het landelijk gebied, geen representant heeft in de monitor in de vorm van een indicator, terwijl natuur en bebouwd terrein dat wel hebben.⁵

Ook een onderzoek naar correlaties tussen indicatoren en het streefbeeld levert weinig op. Zo zou de omvang van de natuurgebieden een indicator kunnen zijn voor de ecologische kwaliteit van het landelijk gebied. Zij correleert echter niet of zwak met ieder van de andere indicatoren. Er kan dus geen relatie gelegd worden tussen deze indicator en de thema's wonen, gezondheid of welzijn. Een van de weinige, interessante indicatoren die wel een matige correlaties oplevert is die van natuurgebied per inwoner. Deze correleert in negatieve zin (matig) met de omvang van bebouwd terrein en in positieve zin (matig) met afstand tot basisschool en tot café en dergelijke. Mogelijk dat dit duidt op een samenhang tussen de ecologische kwaliteit en de kwaliteit van het wonen.

Er is nog een andere invalshoek: het bekijken van brede welvaart op gemeentelijk niveau. Zuidoost-Brabant telt 21 gemeenten. Twee gemeenten, Eindhoven en Helmond, zijn als steden aan te duiden. De andere 19 gemeenten vormen het landelijk gebied. Voor iedere gemeenten bestaat er eenzelfde monitor brede welvaart als die op het regionale niveau. Daarbij stuiten we op eenzelfde probleem: de meeste indicatoren hebben geen directe relatie met elementen van het streefbeeld en het streefbeeld geeft geen indicatoren geeft op basis waarvan het streven geëvalueerd kan worden.

Wat wel informatie oplevert, is de clustering van de 19 gemeenten van het landelijk gebied rond een of meerdere indicatoren. Zo geeft de indicator 'natuur- en bosgebieden' een opvallend positief beeld van het landelijk gebied (tabel 1). De omvang van het natuur- en bosgebied ligt voor 16 van de 21 gemeenten tussen 19% en 49% van het gemeente-oppervlak. Deze gemeenten eindigen daarmee boven in de Nederlandse gemeentelijke rangorde. Natuur- en bosgebied lijkt een belangrijk bezit van MRE en zijn gemeenten te zijn. De indicator zegt echter niets over de kwaliteit van de natuur en het bos. Bovendien is het onduidelijk wat MRE nastreeft met de omvang van natuur- en bosgebieden. Is zij tevreden met een percentage van 26,2% voor Zuidoost-Brabant? Wil zij de omvang van natuur- en

⁵ Een reflectie op de betekenis van de landbouwgrond als bron voor brede welvaart is met de regionale monitor niet mogelijk. Natuurgrond telt mee in de dimensies Milieu en Natuurlijk kapitaal. Bebouwd terrein telt in negatieve zin mee in de dimensie Natuurlijk kapitaal (hoe groter het aandeel, hoe slechter), terwijl vermogen (ook in onroerend goed) weer een positieve indicator is bij Economisch kapitaal. Landbouwgrond wordt op die manier een restcategorie zonder waarde. Zie ook voetnoot 21 om tot een meer integrale gebiedsbenadering te komen om (meer)waarde te creëren.

bosgebieden in bepaalde gemeenten of subregio's bevorderen of laat zij dat aan de afzonderlijke gemeenten over? De beleidsnota *Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied* geeft hierop geen antwoord.

Tabel 1: MRE gemeenten naar de omvang van natuur- en bosgebied (2020)

	Gemeenten	Inwoners	Natuur- en bosgebieden	
			Aantal	% van het oppervlak
Landelijk gebied	Waalre	17075	37,4	32
	Heeze-Leende	15886	49,2	17
	Son en Breugel	16753	18,6	99
	Nuenen, Gerw, Nederw.	23019	16,7	117
	Eersel	18778	25,2	66
	Bergeijk	18398	28,5	57
	Reusel-De Mierden	13040	29,9	51
	Bladel	20144	29,1	55
	Best	29497	21,8	86
	Veldhoven	44925	14,6	134
	Oirschot	18558	31,8	45
	Geldrop-Mierlo	39252	22,6	81
	Gemert-Bakel	30340	24,4	71
	Laarbeek	22158	10,4	181
	Asten	16719	22,3	84
	Deurne	32137	23,5	76
	Someren	19120	20,8	90
Cranendonck	20336	34,8	36	
Valkenswaard	30654	34,5	37	
Stad	Eindhoven	229126	11,3	168
	Helmond	90903	17,8	108
MRE		780.000	26,2	5e positie van de 40 regio's

Een tweede voorbeeld is de omvang van de broeikasgasemissies per inwoner. Zij is een van de indicatoren voor de klimaatadaptatie. Tabel 2 geeft het resultaat voor de 21 gemeenten. Het beeld is wisselend. Drie van de 19 gemeenten van het landelijke gebied hebben relatief gezien lage emissies en behoren tot het hoogste kwart van alle Nederlandse gemeenten, zes gemeenten doen het relatief slecht en behoren tot het laagste kwart (voorlaatste kolom). Voor broeikasgassen bestaat ook een landelijke norm voor 2020. Tien gemeenten voldoen aan die norm (in 2018), negen gemeenten niet (laatste kolom). Is dat een probleem? Zuidoost-

Brabant als regio voldoet wel aan de norm. Men kan de verschillen tussen gemeenten accepteren. Er is dan sprake van uitruil tussen gemeenten. De norm is voor 2030 aangescherpt. In dat geval is er voor MRE werk aan de winkel. De prognose is dat de omvang van de broeikasgassen boven de nieuwe norm komt te liggen. Het streefbeeld van MRE doet over deze aspecten geen uitspraken.

Tabel 2: MRE gemeenten naar broeikasgasemissies (2018)

	Gemeenten	Inwoners	Broeikasgassen		
			Aantal	CO ₂ -equivalenten (2018) Ton/inw.	Positie te midden van 355 Ned. gemeenten (2018) Groen= hoogste kwart Rood = laagste kwart
Landelijk gebied	Waalre	17075	4,8	94	
	Heeze-Leende	15886	10,5	252	
	Son en Breugel	16753	12,0	285	
	Nuenen, e.a	23019	7,5	177	
	Eersel	18778	10,6	255	
	Bergeijk	18398	8,7	217	
	Reusel-De Mierden	13040	12,4	290	
	Bladel	20144	8,7	217	
	Best	29497	6,3	132	
	Veldhoven	44925	3,9	49	
	Oirschot	18558	13,8	310	
	Geldrop-Mierlo	39252	4,3	72	
	Gemert-Bakel	30340	9,6	238	
	Laarbeek	22158	10,3	248	
	Asten	16719	19,9	339	
	Deurne	32137	12,2	289	
	Someren	19120	15,5	321	
	Cranendonck	20336	8,5	213	
Valkenswaard	30654	4,4	74		
Stad	Eindhoven	229126	4,3	70	
	Helmond	90903	4,3	71	
MRE		780.000	6,9	11e positie van de 40 regio's	

Een derde voorbeeld is luchtkwaliteit met als indicator 'emissies van fijnstof'. Tabel 3 geeft de emissies van fijnstof. In eerste instantie lijkt de situatie voor het landelijk gebied gunstig. Vier van de

landelijke gemeenten scoren relatief goed en behoren tot het hoogste kwart van alle Nederlandse gemeenten. De andere staan in de middenmoot. De twee steden, Eindhoven en Helmond, scoren relatief slecht. In tweede instantie is de situatie negatiever.

Tabel 3: MRE gemeenten naar emissies van fijnstof (2018)

	Gemeenten	Waarde kgPM2,5 per KM ² 2018	Positie te midden van 355 Ned. gemeenten (2018) Groen= hoogste kwart Rood = laagste kwart	Geschatte waarde kgPM2,5 per KM ² 2020	Norm voor 2020	Verwachte waarde in 2020 Rood = boven de norm voor 2020 Groen = onder de norm
Landelijk gebied	Asten	23600	185	22500	19500	
	Bergeijk	13200	83	12600	11000	
	Best	21800	166	19400	23600	
	Bladel	23200	182	23100	15200	
	Cranendonck	18000	137	16700	16800	
	Deurne	33200	248	31000	29900	
	Eersel	14600	107	13000	15800	
	Geldrop-Mierlo	17700	134	15500	20300	
	Gemert-Bakel	27000	208	26000	21000	
	Heeze-Leende	13900	95	9200	9900	
	Laarbeek	15600	117	14200	15400	
	Nuenen, Gerw. Ned	12100	72	11000	12200	
	Oirschot	17500	133	14800	22200	
	Reusel-De Mierden	10100	50	9200	9900	
	Someren	18100	138	15600	21500	
	Son en Breugel	13100	81	12300	11700	
	Valkenswaard	36900	263	38800	15500	
	Veldhoven	19500	148	16900	23000	
Waalre	8500	38	7400	9800		
Stad	Helmond	50400	296	48500	39400	
	Eindhoven	98600	342	86800	110300	
MRE		500000	32 van de 40 regio's	457000	490000	

Voor emissies van fijnstof bestaat een norm voor 2020.⁶ 13 gemeenten wel aan de norm, waaronder Eindhoven; 8 gemeenten niet zo is de inschatting (laatste kolom). Is dat een probleem? Zuidoost-Brabant als regio voldoet wel aan de norm. Het gaat echter om de luchtkwaliteit en gezondheid van de bewoners in afzonderlijke gemeenten. In dat geval vraagt dit thema serieuze aandacht.

Wat ook in beeld is te brengen, zijn verschillen tussen gemeenten. Uit het onderzoek blijkt, dat de 21 gemeenten van MRE te clusteren zijn op basis van brede welvaart en de geschiedenis van de regio (tabel 4). Wat opvalt is de verhouding tussen de stad en het landelijk gebied. Eindhoven en Helmond staan het laagst in de ranking van brede welvaart en

Tabel 4: Vijf categorieën MRE-gemeenten op basis van brede welvaart ‘hier en nu’

Landelijk gebied				Stad
De voormalig agrarische voorsteden + effect Philips en TU/e	De laat ontsloten Kempen + effect Philips, TU/e en ASML	De voormalig industrie gemeenten. West-kant + effect Philips, TU/e en ASML	De voormalig industrie gemeenten. Oost/zuid-kant	De grote steden
Waalre Heeze-Leende Nuenen e.a. Son en Breugel	Reusel-De Mierden Eersel Bladel Bergeijk	Best Veldhoven Oirschot	Geldrop-Mierlo Gemert-Bakel Laarbeek Asten Deurne Someren Cranendonck Valkenswaard	Eindhoven Helmond
Hoge brede welvaart Alle hoge ranking: materiële welvaart	Hoge brede welvaart Alle hoge ranking: materiële welvaart	Hoge/middelmatige brede welvaart Alle hoge ranking: materiële welvaart	Middelmatige brede welvaart	Lage brede welvaart Hoge ranking: Woonvoorzien. Lage ranking: materiële welv. Veiligheid

⁶ De EU heeft voor fijnstof het volgende reductiedoel voor 2020 geformuleerd: 37% t.o.v. 2005 (zie: themasites van het Planbureau voor de Leefomgeving, geraadpleegd op 02-01-2021, ‘Uitstoot van de fijnere fractie van fijnstof (PM2,5) daalt licht’). Indien deze doelstelling ook voor regio’s geldt, dan betekent dat voor MRE een afname van 7,8 kg PM2,5 per km² in 2005 naar 4,9 PM2,5 per km² in 2020 nodig is. Vermoedelijk komt MRE in 2020 uit op 4,5 kg PM2,5 per km².

hebben te maken met lage scores voor bijvoorbeeld materiële welvaart en veiligheid. Op een thema scoren zij hoog, namelijk het niveau van de voorzieningen (onder andere voor wonen, cultuur en uitgaan). Dat is ook de aantrekkingskracht van de stad op de regio voor alle lagen van de bevolking. Het heeft een zekere afruil tot gevolg tussen stad en landelijk gebied.

Het landelijk gebied kent vier clusters ieder met een eigen voorgeschiedenis. Zo zijn Waalre, Heeze-Leende, Nuenen en Son en Breugel voorsteden van Eindhoven, die tot ver in de twintigste een agrarisch karakter bezaten en pas na de Tweede Wereldoorlog sterk beïnvloed werden door de aanwezigheid van Philips en de komst van de Technische Universiteit Eindhoven. Zij hebben een hoge ranking voor materiële welvaart en voor het gemiddelde over alle thema's van brede welvaart. Het is echter onduidelijk hoe de ranking samenhangt met specifieke kwaliteiten van het landelijk gebied. Dat geldt ook voor de andere drie clusters. Meer onderzoek is nodig om inzicht in dit vraagstuk greep te krijgen. We zullen daartoe de ontwikkelingen van het landelijk gebied in een lange-termijn perspectief plaatsen.

Wat kunnen we leren van lange-termijn-processen?⁷

De geschiedenis van Zuidoost-Brabant delen we voor dit doel in drie periodes in:

- de periode vóór 1850: het lege land
- de eerste 'grote overgang' tussen 1850 en 1970: de materiële eenwording
- de tweede 'grote overgang' vanaf 1970 en die nog gaande is: het betwiste land

Vóór 1850 was Zuidoost-Brabant leeg en dunbevolkt. De regio werd gekenmerkt kleinschalige landbouw en gemengd bedrijf; ambacht en huisnijverheid; zelfvoorziening en kleine gemeenschappen.

De eerste 'grote overgang' begon met het drama van de landbouwcrisis en de start van de industrialisatie in de jaren zeventig van de 19de eeuw. De oriëntatie kwam te liggen op gespecialiseerde boerenbedrijven en grootschalige landbouw; infrastructuren en netwerken; fabrieken en gemechaniseerde productie. De regio was 'een kolossaal werk in uitvoering', dat zorgde voor een complete transformatie van het landschap.

⁷ De bronnen en literatuur die bij deze en de volgende paragrafen zijn gebruikt, staan achterin vermeld. De term 'grote overgang' is ontleend aan G. van den Brink in zijn boek *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996). De indeling in de eerste en tweede 'grote overgang' is ontleend aan J. Schot, L. Kanger, 'Deep transitions: Emergence, acceleration, stabilization and directionality', 47 (Research Policy), July 2018, issue 6 1045-1059

De tweede ‘grote overgang’ kondigde zich in de jaren zestig van de 20ste eeuw aan met een nieuwe generatie, die aandacht eiste voor de maatschappelijke ongelijkheid, het slechte milieu en de energieproblemen. Tegelijkertijd voltrok zich in de economie en technologie een verandering met de opkomst van de hightech maakindustrie en de dienstensector. De oriëntaties verschoven naar brede welvaart en duurzaamheid. Het land werd geclaimd door een veelheid van belangen. De strijd om de ruimte duurt voort tot op de dag van vandaag. Wat leert ons deze geschiedenis?

De periode vóór 1850: het lege land⁸

De totale bevolking van Zuidoost-Brabant zou rond het midden van de 19de eeuw ongeveer in twee PSV stadions kunnen. Tegenwoordig hebben we daar 22 stadions voor nodig. De volkstelling van 1840 kwam op zo’n 78.000 inwoners (tabel 1). Zij leefden op een oppervlakte van 1458 km². Dat is 1,9 ha per inwoner ofwel iets minder dan vier voetbalvelden. Tegenwoordig heeft iedere inwoner van Zuidoost-Brabant minder dan een half voetbalveld ter beschikking. Het is een stuk drukker geworden in de regio. Al die inwoners willen wonen, werken, reizen en recreëren en ieder op hun eigen wijze. Alleen al vanwege deze ontwikkeling moest de ruimtelijke orde wel op de schop gaan. Toch was er door de inwoners in het verleden al stevig ingegrepen in het landschap.

Zuidoost-Brabant bestaat vooral uit zandgronden, die in het verre verleden bedekt waren met uitgestrekte bossen van onder meer grove dennen, berken, eiken en elzen. Aanvankelijk hadden de bewoners zich daaraan aangepast en het bos dienstbaar gemaakt aan de landbouw (houtwinning, beweiding door vee, eikels als varkensvoer). Aan het einde van de Middeleeuwen vond de overgang plaats van de boslandbouw naar de heidelandbouw, die tot aan het begin van de 20ste eeuw het landschap zou domineren. Heidevelden en weilanden hadden de plaats van het bos ingenomen en vormden de basis voor het gemengde bedrijf. Heide werd afgeplagd voor de mestproductie. Schaapkuddes graasden er rond en hielden de heide in stand. Het weiland diende voor het oogsten van hooi en het weiden van het vee. Gemeenten waren vaak de eigenaar en reguleerden het gebruik van de gemeenschappelijke gronden.

⁸ De term ‘het lege land’ is ontleend aan: A. van der Woud, *Het lege land. Nederland 1800-1850* (Amsterdam 1987)

Tabel 5: Aantal inwoners in 1840 en 2020 van de huidige 21 MRE-gemeenten (inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op het huidige grondgebied)

	1840	2020
Asten	2882	16721
Bergeijk	3684	18635
Best	1843	29988
Bladel	2592	20390
Cranendonck	3442	21138
Deurne (1926)	3858	32471
Eersel (1923)	2719	19313
Eindhoven (1920)	11717	234394
Geldrop-Mierlo	3974	39726
Gemert-Bakel	6017	30723
Heeze-Leende	3357	16152
Helmond	5989	92423
Laarbeek	3635	22523
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	2379	23383
Oirschot	4971	18714
Reusel-De Mierden	2172	13112
Someren	3729	19368
Son en Breugel	1216	17322
Valkenswaard	2013	31193
Veldhoven	2663	45466
Waalre	1352	17456
Zuidoost-Brabant	76204	780611

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

Op de voedselarme natte gronden in de beekdalen bevonden zich de blauwgraslanden en de nog overgebleven plukjes bos. Op de heidevelden domineerden de struikheide en de dopheide. Houwallen waren aangelegd langs paden, rond akkers en langs weilanden en waren begroeid met bomen, struiken, planten en kruiden. Zij liepen als groene aders door de zandgronden en zorgden voor scherpe contrasten in het landschap: het lommerrijke uiterlijk rond dorpen en in beekdalen tegenover de wijde lege ruimten van de heidevelden. Dit idyllisch lijkende landschap is het beeld dat vaak geassocieerd wordt met het boerenbedrijf en dat nogal eens als voorbeeld dient voor herstel van het landelijk gebied. Het is dan goed om te beseffen dat dit beeld ook een andere kant heeft.

Het bestaan voor mens en dier was zwaar. Het grootste deel van de plattelandsbevolking bestond uit keuterboeren met een stukje land, één of enkele koeien en soms een of twee paarden. De grond bracht voor de meeste keuters nauwelijks genoeg op om als gezin in leven te blijven. Het weinige surplus - verkregen uit het de verkoop op de markt - was nodig om

belastingen te betalen, goederen aan te schaffen zoals zout, zeep, azijn en tabak, en om te investeren in gereedschappen en vee. Het vee huisde in donkere en vieze stallen. De gier sijpelde weg in de bodem, verontreinigde het grondwater en daarmee het drinkwater uit de waterput. Heidevelden liepen het gevaar door overexploitatie in zandwoestijnen te veranderen. Het leven was kwetsbaar en de afhankelijkheid van de natuurelementen was groot. Er hoefde maar iets mis te gaan of er dreigde voedselschaarste. Zo was circa 50% van de bevolking van Woensel (toen een eigen gemeente, nu een wijk van Eindhoven) rond 1850 arm en leefde rond het absolute bestaansminimum.

Zuidoost-Brabant was een leeg land. De regio kende in die tijd 50 zelfstandige gemeenten verscholen in het landschap en op afstand te traceren door de kerktoren. Veel gemeenten telden enkele honderden inwoners, de meeste kwamen niet boven de 2000 uit. Opgeteld naar aantal inwoners binnen de huidige 21 gemeentegrenzen bleven de meeste gemeenten onder de 5000 inwoners steken. Alleen Eindhoven (circa 11.700 inwoners), Gemert-Brakel (circa 6.000) en Helmond (circa 6.000 inwoners) hadden er meer (tabel 5).

De infrastructuur bestond uit talrijke onverharde wegen (die bij slechte weersomstandigheden nauwelijks begaanbaar waren), één enkele steenweg (die liep van 's-Hertogenbosch door Eindhoven naar Luik) en verder uit talrijke riviertjes en beken (veelal niet bevaarbaar) en twee kanalen (de Zuid-Willemsvaart aangelegd in 1825 en het Eindhovense Kanaal in 1846).

De eerste 'grote overgang' tussen 1850 en 1970: de materiële eenwording

Het boerenbedrijf in Zuidoost-Brabant was weliswaar grotendeels gericht op zelfvoorziening, maar liet ook een toenemende oriëntatie zien op de nationale en internationale markt. Deels kwam dat door de contacten met textielondernemers uit het westen van Nederland, die het spinnen en weven aan keuterboeren uitbesteedden. Deze vorm van huisnijverheid was een welkome aanvulling op het inkomen van de keuter. Deels was de toenemende, internationale oriëntatie het gevolg van de liberalisering van het internationale handelsverkeer vanaf 1840. Hiervan profiteerde de Nederlandse landbouw enorm. Daaraan kwam in de jaren zeventig vrij plotseling een einde. Goedkoop graan uit de Verenigde Staten, Rusland en Argentinië overspoelde Nederland en Europa. Er begon een crisis die tot het einde van de 19de eeuw duurde. Zij dwong het gemengde bedrijf tot modernisering.

Een belangrijk kantelpunt was ook de aanleg van twee spoorwegverbindingen rond 1870, één met het westen van Nederland (Den Haag en Rotterdam) en één met het noorden (Amsterdam en Utrecht). Daarna volgden secundaire' lokaalspoorwegen en interlokale tramwegen. Verder werden ten behoeve van de turfwinning onder andere de Helenavaart (1853) en het Kanaal

van Deurne (1874) gegraven. Aan het begin van de 20ste eeuw werkten provincie en gemeenten aan de aanleg en verharding van interlokale wegen. Die verbetering van de infrastructuur was een belangrijke voorwaarde voor de industrialisatie van Zuidoost-Brabant. De industrialisatie kwam opgang na 1850 en versnelde rond 1870. Cijfers over het aantal stoommachines in Noord-Brabant laten dat zien: 41 in 1850, 107 in 1860, 326 in 1880 en 441 in 1890, vooral in de textiel- en voedingsmiddelenindustrie.

Zuidoost-Brabant raakte tussen 1870 en 1970 bedolven onder door de mens gemaakte materiële objecten: infrastructuren, fabrieksterreinen en woonwijken. Materiële netwerken van staal, steen, leidingen en buizen verbonden huishoudens, boerderijen en fabrieken en werden belangrijke dragers van de regionale eenwording van uiteindelijk 21 gemeenten. Dat gebeurde ook elders in Nederland. Regio's werden eigen identiteiten naast provincies en gemeenten. Typerend is dat het Centraal Bureau voor de Statistiek in 1972 voor het eerst een *Regionaal Statistisch Zakboek* uitgaf met 40 regio's.⁹ Zuidoost-Brabant was daar een van. De veranderingen in het landschap laten zich globaal duiden in termen van grondbestemming: bebouwd terrein, landbouwgrond en natuurgebied. (tabel 6). Cijfers over Noord-Brabant zijn beschikbaar voor 1910, 1930 en 1972. Voor Zuidoost-Brabant alleen over 1972. De verschuiving in grondgebruik is verbazingwekkend. De natuurgebieden worden in Noord-Brabant in zestig jaar gehalveerd. Het bebouwd terrein verdubbelt, terwijl de landbouwgrond met 21% toeneemt. Mogelijk dat de verschuiving in Zuidoost-Brabant minder rigoreus is in vergelijking met de provincie. De regio heeft in 1972 relatief meer natuurgebied dan Noord-Brabant (26% tegen 17%) en minder landbouwgrond (62% tegen 71%) (tabel 7).

Tabel 6: Grondgebruik in Noord-Brabant in 1910, 1930 en 1972 in hectare

	1910	1930	1972	% toename 1972 - 1910
Landbouwgrond	291.000	321.200	351.400	+ 21%
Akkerbouw	152.100	158.600	89.300	
Grasland	131.500	151.200	187.500	
Tuinbouw	7.400	11.400	18.400	
Onbekend	-	-	56.200*	
Natuurgebied	167.200	131.200	83.000	- 50%
Bos	63.100	59.900	66.100	
Heide	104.100	71.300	16.900	
Bebouwd terrein	29.400	38.100	57.200	+ 95%
Infrastructuur			10.600	
Bebouwd opp.			46.600	
TOTAAL	487.600	490.500	491.600	

⁹ Zie voor de geschiedenis van de indeling van Nederland in regio's: voetnoot 1 en 2 in de verdiepende studie van het project 'MRE en Brede Welvaart': *De 'foto' van de Metropoolregio Eindhoven* (Eindhoven 2021)

Bron: A.H. Crijns en F.W.J. Kriellaars, *Het gemengde landbouwbedrijf op de zandgronden in Noord-Brabant 1886-1930* (Tilburg 1992), 251 en *Regionaal Statistisch Zakboek 1972*

* *Regionaal Statistisch Zakboek 1972* geeft twee cijfers voor de omvang van de landbouwgrond (cultuurgrond): 351.400 ha (p.3) en 295.200 ha (p.84)

Tabel 7: Grondgebruik in Noord- Brabant en Zuidoost-Brabant 1972 in hectare

	Noord-Brabant		Zuidoost-Brabant	
	Ha	%	Ha	%
Landbouwgrond	351.400	71%	84.500	62%
Natuurgebied	83.000	17%	36.400	26%
Bebouwd terrein	57.200	12%	16.200	12%
TOTAAL	491.600	100%	137.100	100%

Bron: *Regionaal Statistisch Zakboek 1972*

De halvering van het natuurgebied in Noord-Brabant was het gevolg van het verdwijnen van de heide (in die tijd aangeduid met ‘woeste gronden’, afname van 84%). De toepassing van kunstmest in de landbouw maakte deze gebieden overbodig. Het afplaggen van de heide en de menging met stalmest was niet meer nodig. In Zuidoost-Brabant bleven nog wat plukjes heide over. Zo was het gebied dat nu de Grote Heide heet, één enorm en ononderbroken heidegebied tussen het Belgische Hamont-Achel en de stadsrand van Eindhoven. Sindsdien zijn grote delen ontgonnen en vervangen door bos, weiden, akkers, bebouwing en autowegen. Overgebleven zijn onder andere de Leenderheide, de Strabrechtse heide en de Malpiebergse heide. Ook de omvang van de bossen nam aanvankelijk enigszins af, maar dat werd gecompenseerd door de aanleg van bossen op voormalig heidegebied. Het ging dan vooral om productiebossen, die onder meer het mijnhout leverden voor de ondergrondse werken van de Limburgse mijnen. Het ruimtebeslag van bebouwd terrein was zowel voor Noord-Brabant als voor de regio in 1972 beperkt, zo’n 12%. Toch was de toename aanzienlijk. Op provinciaal niveau een verdubbeling in vergelijking met 1910 en minstens het zesvoudige in vergelijking met het midden van de 19de eeuw.¹⁰ Verder werd in 1972 op provinciaal niveau ongeveer 20% van het bebouwd terrein in beslag genomen door de infrastructuur (vooral verharde wegen) en 80% door woningen, fabrieken, boerderijen, werkplaatsen, stallen, kantoren et cetera. Die verhouding zal voor Zuidoost-Brabant ongeveer hetzelfde zijn geweest.

¹⁰ Een globale rekensom levert het volgende op: In het huidige centrum van Eindhoven (grootte 65 ha) woonde in 1840 3028 inwoners. Uitgaande van 65 ha als bebouwd terrein, levert dat circa 0,02 ha per inwoner. Stel dat alle gemeenten in Noord-Brabant indertijd dezelfde dichtheid hadden, dan had de provincie met een inwoneraantal van 378.437 een omvang aan bebouwd terrein van 8.124 ha bebouwd terrein d.w.z. 1,7% van het oppervlakte.

Kanalen en spoorwegen verbonden Eindhoven en Helmond met het westen van Nederland. Lokaalspoorwegen en tramwegen ontsloten het platteland. Zij werden op hun beurt vervangen door verharde wegen. Deze zorgden voor de mobiliteit met bus en fiets, later met auto en brommer. In 1971 had Zuidoost-Brabant 3.100 km verharde weg naast 2.200 km onverharde wegen. De gevolgen voor de industrialisatie en de bevolkingsgroei waren direct zichtbaar.

Eindhoven en Helmond waren aanvankelijk de industriële centra geweest en hadden samen met Valkenswaard (sigaren en schoenen) de hoogste bevolkingsgroei tussen 1840 en 1900 (tabel 8). Ook Deurne behoorde tot dit gezelschap. Grootschalige turfwinning vond in deze periode plaats, trok veel arbeid aan en leidde tot de stichting van Helenaveen (nu onderdeel van Deurne).

Tabel 8: Bevolkingsgroei van de huidige 21 MRE-gemeenten (inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op het huidige grondgebied) tussen 1840 en 1970

Huidige gemeente	1840-1899	1899-1930	1930-1960	1960-1970
Eindhoven	11%	63%	21%	14%
Veldhoven	1%	33%	39%	48%
Best	5%	19%	35%	59%
Son en Breugel	0%	24%	30%	93%
Geldrop-Mierlo	4%	33%	20%	41%
Nuenen ca	0%	18%	20%	44%
Valkenswaard	8%	40%	29%	24%
Waalre	3%	40%	28%	20%
Cranendonck	3%	20%	17%	24%
Heeze-Leende	-1%	20%	16%	37%
Bladel	2%	19%	23%	44%
Eersel	0%	16%	24%	53%
Reusel-De Mierden	3%	18%	23%	17%
Bergeijk	1%	13%	23%	28%
Oirschot	0%	9%	21%	24%
Helmond	14%	30%	20%	15%
Deurne	10%	15%	22%	27%
Laarbeek	4%	19%	19%	21%
Asten	3%	17%	18%	20%
Someren	1%	14%	25%	25%
Gemert-Bakel	0%	15%	24%	17%
Zuidoost-Brabant	5%	33%	22%	24%

Gemiddelde groei per decennium

Meer dan 75%	40-75%	30-40%	20-30%	10-20%	0-10%	Neg.
--------------	--------	--------	--------	--------	-------	------

R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

De industrie spreidde zich vanaf 1900 als een olievlek uit vooral nabij infrastructurele knooppunten: Geldrop-Mierlo (textiel), Oirschot (meubels), Asten (voeding, klokken), Someren (textiel en voeding), Gemert (textiel), Lieshout (bier), Valkenswaard (schoenen, sigaren), Dommelen (bier) en Budel (bier, metaal). Alle 21 gemeenten hadden tussen 1900 en 1930 groeipercentages van minimaal 10% per decennium met uitschieters van 40 tot 70%. Tussen 1930 en 1970 lag de groei voor de meeste gemeenten zelfs boven de 20% per decennium (zie bijlage).

De bevolking van Zuidoost-Brabant groeide tussen 1900 en 1930 gemiddeld per decennium met 45%! En ook in de decennia daarna was de groei fors. De industrie moest die bevolkingsgroei opvangen omdat de werkgelegenheid in de landbouw achter uitging. Van Noord-Brabant is bekend dat de landbouw in 1899 werk bood aan ongeveer 94.000 mensen (41% van de beroepsbevolking), in 1947 nog altijd aan 100.000 mensen (24% van de beroepsbevolking) en in 1960 nog maar aan circa 57.000 (11% van de beroepsbevolking). De modernisering van de landbouw had het boerenbedrijf compleet veranderd. Kunstmest was de nieuwe meststof geworden. Daarmee werd een begin gemaakt met het afbouwen van de circulaire landbouw. Minerale en fossiele grondstoffen waren immers de basis voor de kunstmest en veelal afkomstig uit het buitenland. Ook de band tussen akkerbouw en veehouderij werd verbroken, omdat eigen graanproductie voor het vee niet meer nodig was, buitenlands graan goedkoop bleef en de boer zich steeds meer ging specialiseren. De functie van de heide bij de mestproductie verviel en het gemeenschappelijk beheer door gemeenten verdween. Grote delen van de heide werden ontgonnen ten behoeve van de landbouw. Na de Tweede Wereldoorlog had de ruilverkaveling grote invloed op het landschap. Er ontstonden omvangrijke percelen bebouwd met één soort gewas. Beken en riviertjes werden genormaliseerd. Houtwallen en bosschages werden opgeruimd. Landbouwmachines namen de plaats in van mens- en dierkracht. Nederland groeide uit tot het land met de hoogste landbouwopbrengsten en tevens tot de grootste gebruiker van kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen per hectare.

Lessen van de toenmalige streekplanning

Het is in deze periode, dat voor het eerst op het niveau van de regio plannen worden ontwikkeld voor Zuidoost-Brabant.¹¹ De initiatieven kwamen rond 1930 vooral van de provincie. Dat was vrij laat gezien de ingrijpende veranderingen die al gaande waren. Politici, bestuurders en experts maakten zich grote zorgen over de ‘chaotische bebouwing der streek’, de dreiging van één groot, verstedelijkt ‘metropool’, de aanslagen op het platteland door ‘moderne’ bouwwerken, de teloorgang van de boerenstand, het verlies van katholieke waarden in de dorpen en de achteruitgang van de natuur. Hoewel de urgentie duidelijk was, hadden de inspanningen aanvankelijk weinig effect. *Het streekplan voor Zuidoost-Brabant* uit 1932 bleef vooral een papieren werkstuk. Dat lag anders voor het *Welvaartsplan* van 1947 dat de provincie weliswaar voor heel Noord-Brabant opstelde, maar met duidelijke consequenties voor Zuidoost-Brabant, Welke lessen zijn uit de ervaring met streekplannen te trekken?

- Het proces rond het streekplan was gecompliceerd. De provincie had de leiding. Zij betrok een veelheid van organisaties bij het planningsproces. Dat waren naast gemeentes onder andere kerkelijke organisaties, waterschappen, Philips. planologische diensten, natuurorganisaties en coöperaties. Een regionale organisatie voor Zuidoost-Brabant ontbrak. De uiteindelijke besluiten moesten met name door gemeenten genomen worden. Die betrokkenheid van vele organisaties was nodig om draagvlak te creëren, maar compliceerde het proces indien grondhoudingen, visies en belangen tegenover elkaar kwamen te staan. Zo benaderden Katholieke organisaties en planologen geheel verschillend de ruimtelijke ordening. De planologen gingen uit van een wetenschappelijke benadering, dat startte met een uitvoerig onderzoek en vervolgd werd met het ontwerpen met generieke planningsprincipes uit stedenbouwkundige kringen. Een rationele inrichting had hogere prioriteit dan handhaving van tradities. De katholieken waren juist uit op het handhaven van het ‘Brabants-eigene’, het katholicisme, het gemeenschapsbesef, het leven in de traditie, de luister en praal van het openbare leven. Het was hun antwoord op de ontsporingen van de industrialisatie en de gevaren van de moderne stad. Het dorp en de parochie met de kerk als kern waren de uitgangspunten voor hun plannen. Door dergelijke verschillen verloor het streekplan aan bestuurskracht.

¹¹ Zie voor het navolgende: Janssen, *Vooruit denken en verwijlen*, hoofdstuk 3 en 4 i.h.b. p. 85-87, 103-105, 141-142, 153-155

- Bestuurskracht was er wel indien op onderdelen consensus ontstond. Dat gold onder andere voor de ontginning van de heidegebieden. Ten aanzien van de natuur bestonden er twee grondhoudingen. De natuur kon ‘benut’ of ‘bewonderd’ worden. Het ‘benutten’ behelsde een utilitaire en productieve omgang met de natuur. Het ‘bewonderen’ stelde het genieten en de schoonheid van de natuur centraal. De natuurbeschermingsorganisatie was een product van een moderne, stedelijke samenleving. Het ‘benutten’ was tot ver in de 20ste eeuw dominant en de bepalende factor voor het omgaan met de natuur. Brabants Landschap als vertegenwoordiger van het ‘bewonderen’ maakte weinig kans bij het behoud van heidegebieden, zeker tijdens de economische crisis van de jaren dertig toen werkverschaffing hoog op de maatschappelijke agenda stond. Het had slechts incidenteel succes.
- Grondhoudingen en opvattingen konden plotseling wisselen. Opmerkelijk is de verschuiving in de visie van katholieken ten aanzien van het boerenbedrijf, het ‘Brabants-eigene’ en moderniteit. De schrijver Anton Coolen, die de sentimenten van de katholieken goed weergaf, schreef in 1929 over ‘het doorvreten van de industrie naar het platteland, het loswoelen der wortelen van de levensgeest daar, een doorbraak van de industrie, die niet dan met schade en ongelukken van het platteland geschiedt.’¹² Na de Tweede Wereldoorlog had hij het echter over ‘groene Brabant, het Brabant van de wuivende graanvelden, van de malse wei- en hooilanden en de winddoorzongen bossen van naaldhout en loofbomen ’en bekritiseerde hij juist het geromantiseerde beeld van het Brabantse landschap en van de Brabantse boer die voortploeterde op de arme zangrond.¹³ Coolen en de katholieken deelden nu het optimisme van de wederopbouw. De consensus die er in deze periode in Noord-Brabant heerste, bracht met zich mee dat er nu wel steun was voor het *Welvaartsplan* van de provincie uit 1947 die pleitte voor gespreide industrialisatie, suburbanisatie, rationalisatie van de landbouw en het grootschalige boerenbedrijf.
- Planningsprocessen liepen achter de ontwikkelingen aan en hielden weinig rekening met onvoorziene effecten. Lang voordat het *Welvaartsplan* was gepubliceerd, waren gespreide industrialisatie en suburbanisatie al gaande. Verbetering van de infrastructuur, vooral de aanleg van verharde wegen, had daarvoor een belangrijke voorwaarde geschapen.

¹² Geciteerd door Janssen, *Vooruit denken en verwijlen*, 85. Oorspronkelijke bron: A. Coolen, *Het donkere licht* (Rotterdam -'s-Gravenhage 1929)

¹³ Geciteerd door Janssen, *Vooruit denken en verwijlen*, 142. Oorspronkelijke bron: A. Coolen, ‘Het Brabantse landschap’, in: J.E. de Quay e.a (red.), *Het nieuwe Brabant*, deel I (’s-Hertogenbosch 1952), 147-173

Onvoorzien was dat gemeenten, ondernemers, arbeiders, boeren en burgers hiervan eigenstandig gebruik maakten, een eigen invulling er aan gaven en maar beperkt rekening hielden met de visies en plannen van de bestuurlijke en maatschappelijke elite. De katholieke elite kon nog zo pleiten voor een parochiale en dorpse vorm van een nieuw te bouwen wijk. Standaardisering, mechanisering en massaficering van de woningbouwproductie had zij onvoldoende voorzien en kon zij niet tegenhouden zeker niet ten tijde van de naoorlogse woningnood.

De tweede ‘grote overgang’ vanaf 1970 en die nog gaande is: het betwiste land

De veranderingen in het landschap zullen we wederom duiden in termen van grondbestemming: bebouwd terrein, landbouwgrond en natuurgebied. (tabel 9). Cijfers over Zuidoost-Brabant zijn beschikbaar voor 1972, 1992 en 2015/2020. De omvang van de landbouwgrond neemt in deze periode af met circa 10%, terwijl die van het natuurgebied met circa 4% enigszins stijgt. Vooral ‘bebouwd terrein’ heeft gebruik gemaakt van de vrijkomende landbouwgronden met een toename van 84%..

Op dit moment wordt iets meer dan de helft van het oppervlak van Zuidoost-Brabant in beslag genomen door de landbouw (53%, dat was 62% in 1972), zo’n 26% door de natuur (daarin is weinig verandering gekomen) en 21% door bebouwd terrein (dat was 12%) (tabel 10).

Tabel 9: Grondgebruik in Zuidoost-Brabant in 1972, 1995 en 2015 in hectare

	1972	1992	2015	% toename 2015 - 1972
Landbouwgrond	84.500	79.300	76.400	-9,6%
Akkerbouw	23.400	39.600	39.700	
Grasland	57.900	35.500	32.100	
Tuinbouw	3.200	4.200	4.600	
Natuurgebied	36.400	37.600	37.700	+3,6%
Bebouwd terrein	16.200	27.000	29.800	+84%
Infrastructuur	3.000*	4.400	4.500	
Bebouwd opp.	13.200*	18.900	20.600	
Recreatie	?	3.800	4.700	
TOTAAL	137.100	144.000	143.900	

Bron: *Regionaal Statistisch Zakboek 1972 en 1992 en CBS Statline*

* Voor Zuidoost-Brabant zijn geen specifieke cijfers beschikbaar. Hier zijn dezelfde verhoudingen gebruikt als voor ‘bebouwd terrein’ van Noord-Brabant in 1972 (tabel 6)

Tabel 10: Grondgebruik in Zuidoost-Brabant in 1972, 1995 en 2015 in procenten

	1972	1992	2015
Landbouwgrond	62%	55%	53%
Natuurgebied	26%	26%	26%
Bebouwd terrein	12%	19%	21%
TOTAAL	100%	100%	100%

Bron: *Regionaal Statistisch Zakboek 1972 en 1992 en CBS Statline*

Het gebruik van de landbouwgrond heeft een ingrijpende verschuiving door gemaakt. Grasland ten behoeve van de productie van veevoer nam sterk af, terwijl de grond voor de akkerbouw toenam onder andere voor de verbouw van maïs en andere veevoeder-gewassen. Tegelijkertijd kwam de grootschalige, intensieve en gespecialiseerd veehouderij tot stand. Het aantal boerenbedrijven slonk, terwijl de omvang van pluimvee met meer dan de helft toenam en steeg tot 12 miljoen (hoofdzakelijk) kippen. Het aantal van varkens steeg tot boven de twee miljoen, meer dan verdriedubbeling (tabel 11).

Tabel 11: Veehouderij in Zuidoost-Brabant in 1972, 1995 en 2020

	1972	1992	2020	% toename 2020-1972
Pluimvee	7.473.200	13.427.000	12.002.600	61%
Varkens	612.100	2.219.000	2.264.200	270%
Rundvee	169.300	267.000	169.900	< 1%
Schapen	2.600	38.000	15.600	500%

Bron: *Regionaal Statistisch Zakboek 1972 en 1992 en CBS Statline*

De toename van bebouwd terrein had onder andere te maken met de wegeaanleg. In 1972 lag er 3.100km verharde weg. In 2019 was dat meer dan verdubbeld tot 6.900km. Ook het grondgebruik voor recreatie nam toe. Veel ruimte werd in beslag genomen door fabrieken, werkplaatsen, kantoren en woningen. De regio moest werk en onderdak bieden aan een bevolking die met meer dan 300.000 inwoners was toegenomen (ten opzichte van 1960, tabel 12). Die groei had vooral plaatsgevonden in de jaren zestig en zeventig en vlakke daarna af. De jaren zestig en zeventig lieten niet alleen het 'staartje' van de bevolkingsgroei van de eerste 'grote overgang' zien, de jaren kondigden ook een nieuw tijdperk aan: het einde van de verzuiling, een stagnatie van de economische groei en de problemen rond milieu- en energieproblemen. Dit had zijn weerslag op de ontwikkeling in Zuidoost-Brabant. De inrichting van de ruimte werd meer dan ooit betwist.

De aanleg van nieuwe wegen was noodzakelijk voor economische ontwikkeling en mobiliteit, maar kon ook natuurgebieden doorkruisen en het landschap versnipperen. Het debat speelde (en speelt nog steeds) bijvoorbeeld over de ‘Ruit’ rond Eindhoven.

Een groeiende bevolking had enerzijds behoefte aan woningen en wenste per persoon meer woonoppervlakte. Anderzijds bezorgde zij bestuurders kopzorgen over de verstedelijking van het platteland. De leefbaarheid van Brabant zou door niets zo sterk bedreigd worden dan door ‘... door de opkomst van een halfstedelijke bebouwing van een volslagen eenvormige signatuur’. Vele naoorlogse uitbreidingen misten ‘de aansluiting op de natuurlijke structuur die de oude steden en dorpen kenmerkte.’¹⁴

Tabel 12: Bevolkingsgroei van de huidige 21 MRE-gemeenten (inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op het huidige grondgebied) tussen 1960 en 2020

Huidige gemeente	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2010	2010-2020
Eindhoven	14%	0%	-2%	5%	6%	10%
Veldhoven	48%	24%	17%	8%	3%	5%
Best	59%	10%	22%	17%	12%	4%
Son en Breugel	93%	50%	-1%	1%	6%	11%
Geldrop-Mierlo	41%	24%	0%	7%	1%	4%
Nuenen ca	44%	75%	20%	13%	-7%	5%
Valkenswaard	24%	18%	9%	4%	-1%	2%
Waalre	20%	32%	6%	7%	2%	6%
Cranendonck	24%	24%	4%	5%	0%	4%
Heeze-Leende	37%	18%	7%	4%	0%	6%
Bladel	44%	32%	6%	4%	1%	6%
Eersel	53%	29%	8%	5%	-1%	6%
Reusel-De Mierden	17%	15%	12%	5%	1%	4%
Bergeijk	28%	21%	6%	5%	1%	3%
Oirschot	24%	9%	8%	9%	0%	5%
Helmond	15%	6%	11%	17%	10%	5%
Deurne	27%	16%	7%	8%	-2%	3%
Laarbeek	21%	24%	10%	3%	0%	4%
Asten	20%	23%	10%	5%	4%	2%
Someren	25%	13%	8%	7%	0%	6%
Gemert-Bakel	17%	18%	8%	8%	5%	7%
Zuidoost-Brabant	24%	13%	6%	7%	4%	6%

Gemiddelde groei per decennium

Meer dan 75%	40-75%	30-40%	20-30%	10-20%	0-10%	Neg.
--------------	--------	--------	--------	--------	-------	------

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

¹⁴ Janssen, *Vooruit denken en verwijlen*, 187 en 195.

De visie op de natuur onder de bevolking verschoof steeds meer van ‘benutten’ en ‘gebruiken’ naar ‘bewonderen’ en het ‘genieten’, tegelijkertijd deden de sterke welvaartsgroei, de industrialisatie en de intensivering van de landbouw een zwaar beslag op de natuur.¹⁵

De houding tegenover de landbouw was ambivalent. Trots was men op haar krachtige, internationale positie; bekritiseerd werd zij vanwege de milieuproblemen, het dierenwelzijn en de gevolgen voor het landschap en de natuur.

Zuidoost-Brabant als betwiste ruimte vroeg om regionaal beleid. Dat bleek een onmogelijke opgave.

Streekplanning: tussen fictie en werkelijkheid¹⁶

De provincie nam in de jaren zeventig wederom het initiatief tot een streekplan voor Midden- en Oost-Brabant en zette planologen aan het werk. Vooral de snelle verstedelijking hield de maatschappelijke en politieke gemoederen bezig.¹⁷ Het doel was een trendbreuk in het bestaande sterk verspreide verstedelijkingspatroon. De ruimtelijke ordening moest in goede banen geleid worden en ondergeschikt worden aan de welvaartsdynamiek. De volgende componenten kwamen terug in de nota's, schetsen en plannen.

- Er moest een keuze gemaakt worden tussen gemeenten waaraan een ontwikkelingsperspectief kon worden geboden en die gemeenten, die in hun groei beperkt moesten worden. De verstedelijking moest zich concentreren in de stadsregio's Eindhoven en Helmond.
- Het landelijk gebied moest in dienst staan van de twee stadsregio's. Het vormde de landschappelijke achtergrond ervan, waarin de bestaande kwaliteiten van natuur, landbouw en landschap dienden te worden gekoesterd. Het Brabants platteland zou iets ‘eigens’ hebben, dat vooral gezocht moest worden in het oude, agrarische cultuurlandschap. Met een opdeling van het landelijk gebied in functionele eenheden zoals ‘agrarisch gebied’, ‘natuurgebied’ en agrarisch gebied met landschappelijke en/of cultuurhistorische waarde’ zou dat ‘eigene’ behouden en geconstrueerd moeten worden.
- Een modern landschap had een extra functie gekregen. Het was niet langer alleen het arbeidsveld van de boer, maar werd tevens de recreatieruimte voor de stedelijke mens. Tussen de groengebieden plande men een netwerk van singels en bossen, waarlangs en

¹⁵ Janssen, *Vooruit denken en verwijlen*, hoofdstuk 2

¹⁶ Zie voor het navolgende: Janssen, *Vooruit denken en verwijlen*, hoofdstuk 5, i.h.b. 197-204

waardoor de recreatiestromen van wandelaars, fietsers en automobilisten werden geleid middels toeristische routes, parkeer- en picknickplaatsen.

De regio bevond zich in een tijdperk van metamorfose, zo was het uitgangspunt van het streekplan, waarin stad en land een nieuwe identiteit moesten ontwikkelen en dat moest leiden naar het zogenaamde 'stadslandschap'. Opmerkelijk is dat het plan niet of nauwelijks verwees naar de vele milieuproblemen die toentertijd de aandacht opeisten van publiek en politiek.¹⁸ De waterverontreiniging (in het bijzonder van het oppervlaktewater), de luchtverontreiniging (onder andere de emissies van zwavel- en stikstofoxides), de bodemverontreiniging (onder andere door overbemesting en zwerfafval) en de afnemende biodiversiteit (onder andere door ruilverkaveling en gebruik van pesticiden). Die problemen hadden een duidelijke relatie met het gebruik en de ordening van de ruimte.

Er was nog een ander probleem met het streekplan. Het had nauwelijks effect. Wat waren daarvan de oorzaken en wat valt daaruit te leren?

- Geen greep op de dynamiek: Het provinciaal bestuur gaf te kennen dat het niet bij machte was om de ontwikkelingen 'in juiste planologische banen te leiden.' (200) Het suburbanisatieproces was moeilijk te remmen. Ruilverkaveling was een voortschrijdend proces. De agrarische bedrijfsontwikkeling had het karakter van een race zonder eind, 'met name in de intensieve veehouderij leidt dit tot ... zogenaamde mammoetbedrijven'.
- Het gebrekkige planningsinstrumentarium. De wettelijke middelen waarover provinciale bestuurders en planologen beschikten, bleven ver achter bij de pretenties en aspiraties. Impliciet ging men uit van een zekere planningshiërarchie tussen rijk, provincie en gemeente. Dat werd echter wettelijk niet ondersteund en bracht de nodige spanningen met zich mee. Ook andere factoren speelden een rol. Zo mocht ruimtelijke ordening het beleid van het ministerie van Landbouw niet beïnvloeden.
- Het grondbezit. Boeren hadden in het landelijk gebied de nodige speelruimte om hun eigen gang te gaan. Dat kwam mede omdat veel grond in hun bezit was gekomen. Gemeenten waren de eigenaar geweest van de gemeenschappelijke gronden (waaronder de uitgestrekte heidevelden). De ontginning van de gronden ging deels gepaard met de verkoop van de gronden aan boeren. De gemeenten investeerden de inkomsten onder andere in de aanleg van riolering en het verharderen van wegen. Het grondbezit veranderde

¹⁸ Janssen die uitvoerig de streekplannen en onderliggende nota's analyseerde, verwijst op geen enkele wijze naar die problemen.

hierdoor ingrijpend. Op de zandgronden is momenteel 57% van de grond in bezit van particulieren (vooral boeren). Gemeenten bezitten nog slechts 11%. De rest is in bezit van natuur- of recreatieorganisaties (13%), bedrijven (10%), publieke partijen (rijk, provincie, waterschap e.d., 5%) en overige partijen (4%).¹⁹ We gaan ervan uit dat deze percentages grosso modo ook voor Zuidoost-Brabant gelden.

- Ontbrekende consensus. De consensus tijdens de wederopbouw had tot een zekere mate van uitvoering van het provinciaal *Welvaartplan* geleid. Vanaf de jaren zestig was daarvan geen sprake meer. Visies en belangen van provincie, gemeenten, boerenorganisaties, waterschappen en organisaties zoals het Brabants Landschap liepen teveel uiteen. Bovendien waren de verhoudingen niet gelijkwaardig. Met name het ‘Groene Front’ van Landbouworganisaties en het ministerie van Landbouw was een machtig bolwerk.

Kortom, de bestuurlijke kracht die noodzakelijk was voor de realisering van de streekplannen, ontbrak volledig.

Dat betekende overigens niet dat er niets gebeurde. De initiatieven kwamen echter niet voort uit de streekplannen, maar waren afkomstig van het rijk, gemeenten, organisaties zoals de waterschappen én van de provincie, maar dan niet via het ruimtelijk ordeningsbeleid. Lucht- en waterkwaliteit herstelde vanaf de jaren tachtig. De afname van biodiversiteit werd gestuit. Recht getrokken beken en riviertjes kregen hun meanderende vorm weer terug. Zuidoost-Brabant kreeg een fraai netwerk van fietspaden. Bergeijk ontwikkelde een eigen natuurplan en werd in 2013 verkozen ‘tot een van de groenste dorpen van Europa’. Et cetera.

De MRE-nota *Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied*

Aan het begin van deze eeuw werden wederom ruimtelijke plannen gemaakt. Het initiatief lag echter niet bij de provincie, maar bij de regionale organisatie SRE (Samenwerkingsverband Regio Eindhoven), die in 1994 van start ging en in 2015 werd voortgezet als MRE, een samenwerkingsverband met aanzienlijk minder wettelijke bevoegdheden.²⁰ In 2007 publiceerde SRE *Het Geniale Landschap. Ruimtelijke scenario's*

¹⁹ Zie voor het grondbezit op de zandgronden: L. Pols, e.a., *Van wie is het landschap* (Planbureau voor de Leefomgeving, z.pl z.jr.), 46

²⁰ In 1984 kwam de Wet gemeenschappelijke regelingen (Wgr 1984) tot stand. In 1994 werden tijdelijke bestuurlijke samenwerkingsstructuren verplicht gesteld in zeven stedelijke gebieden waaronder Zuidoost-Brabant en werd SRE opgericht. Dit moest leiden tot de vorming van stadsprovincies maar het draagvlak hiervoor was te beperkt. In 2006 werden de zeven ingestelde kaderwetgebieden met de Wijzigingswet Wgr-plus omgezet in zogenaamde plusregio's. met taken op het gebied van wonen, werkgelegenheid, zorg, recreatie,

voor *Brainport* en twee jaar later *Ruimtelijk Programma Brainport*. De focus lag op de 'ruimtelijke randvoorwaarden ter versterking van de kenniseconomie'. De centrale vraagstelling is 'hoe wij Brainport met ruimtelijke maatregelen verder kunnen ontwikkelen en versterken.' Met andere woorden: 'met welke ruimtelijke maatregelen houden we belangrijke internationale spelers hier en hoe lokken we nieuwe?' Daarbij was het van belang om 'in gedachten te blijven houden dat we in mondiale competitie zijn met andere kennisregio's...'

De eerste studie van MRE, *Integrale Strategie Ruimte* uit 2017, bouwde hierop nog voort. De recente nota, die nu met de 21 gemeenten wordt bediscussieerd, slaat echter een geheel andere toon aan. Deze nota *Regionaal streefbeeld van ons landelijk gebied* kijkt naast 'de versterking van de economische structuur' ook nadrukkelijk naar de 'maatschappelijke opgaven zoals energietransitie en klimaatadaptatie'. MRE wil met richtinggevende uitspraken de ruimtelijke ontwikkeling in de regio beïnvloeden. Deze worden in drie thema's ingedeeld:

1. Het eerste thema gaat over klimaatadaptatie, energietransitie en het versterken van landschap, natuur en de verbinding tussen stad en platteland. Hieronder vallen onder andere uitspraken over de versterking van beekdalen, het aaneensluiten van natuurgebieden en de verrommeling van het landschap. Genoemd wordt het nemen van maatregelen voor de stikstofproblematiek ten behoeve van verduurzaming en natuurherstel.
2. Het tweede thema is de balans tussen het ruimtegebruik en de natuurlijke systemen. MRE zet in op de transitie naar een 'duurzaam en vitaal, "natuur-inclusief" landbouw- en voedselsysteem, gebaseerd op gesloten kringlopen.' In korte formuleringen heeft de nota het over innovaties, minder fijnstof, ammoniak, bestrijdingsmiddelen, et cetera, een gezonde bodem, verbetering van de water- en luchtkwaliteit, een grotere biodiversiteit, et cetera.
3. Het derde thema is de zoektocht samen met de landbouw-sector en 'andere stakeholders naar mogelijkheden om in het landelijk gebied meer maatschappelijke en economische

natuur, milieu en verkeer en vervoer. Naast ruimtelijke afstemming hadden de plusregio's ook wettelijke bevoegdheden op het gebied van economische ontwikkeling.

Op 1 januari 2015 kwamen die wettelijke bevoegdheden te vervallen, gold ook de verplichte samenwerking niet meer en startte MRE. Aanvankelijk ging de MRE wel door met ongeveer hetzelfde takenpakket, maar na een evaluatie in 2017-2018 is in 2019 ervoor gekozen te focussen op 4 thema's (economie, mobiliteit, transitie landelijk gebied en energie) en de samenwerking op andere thema's over te laten aan andere verbanden op regionaal niveau (Omgevingsdienst - ontstaan uit de MRE - en GGD) of op subregionaal niveau. MRE kan niet eenzijdig haar takenpakket uitbreiden (Wgr art 10, lid 2). Dat vereist eerst een unaniem besluit van alle 21 colleges en gemeenteraden.

meerwaarde te genereren.’ De focus ligt op kringlooplandbouw, landbouwinnovaties, energie, zorg, startups, maakindustrie en recreatie.

De meeste winst van de nota in vergelijking met de vorige nota’s zit in de verschuiving van economie en technologie naar maatschappelijke opgaven voor de ruimtelijke ontwikkeling.²¹ Wie de nota goed bestudeert, leest deze als een *taskforce* zoals indertijd de *taskforce* van de regio tijdens de economische crisis begin jaren negentig van de vorige eeuw en de geboorte van Brainport Development (met als voorloper NV REDE).

Het meest problematische van de nota is echter de geringe bestuurskracht en wel in twee opzichten:

- Het vervolgtraject is vaag en open. Alle 21 gemeenten zouden zich achter het streefbeeld moeten stellen. Op welke termijn en met welke consequenties? Jaarlijks wordt een werkprogramma opgesteld met de acties op gemeentelijk, subregionaal en MRE niveau. Wat voor type acties zijn van belang en waar liggen de prioriteiten? MRE zal de resultaten monitoren. Maar wat gaat zij monitoren, hoe gaat zij monitoren en wat zijn de termijnen waarop bepaalde doelstellingen gehaald moeten worden?
- De streefbeelden zijn vaag. Een landbouw- en voedselsysteem gebaseerd op gesloten kringlopen: hoe ziet zo’n systeem eruit? Minder geur, fijnstof, stikstof, ammoniak, et cetera: hoeveel minder? Verbetering van de water- en luchtkwaliteit: welke kwaliteit wordt nagestreefd? Natuur- en landschapsstructuren versterken: Meer bos en heide (zo ja, hoeveel meer)? Voorkomen van versnippering: waar in de regio en hoe te voorkomen? Dergelijke vragen kunnen voor ieder onderdeel van de nota gesteld worden.

In deze twee opzichten doet de nota *Concept Regionale Energiestrategie (RES)* het beter: er is een planning (en inderdaad er wordt in de praktijk van afgeweken, maar dat wordt dan ook geconstateerd) en er is een doelstelling (2 TWh duurzaam opgewekte energie in 2030) met tussendoelstellingen (voor 2025) die MRE kan monitoren. Deze aanpak is niet de sleutel voor succes, maar wel de sleutel voor bewust beleid.

²¹ Deze benadering sluit aan bij nieuwe vormen van landschapswaardering. In het advies *Verbindend Landschap* (Raad voor Leefomgeving en Infrastructuur (RLI), 2016) richt de Raad zich op de rol van landschap bij het realiseren van de grote ruimtelijke opgaven. De opgaven die voortvloeien uit de energietransitie, de klimaatadaptatie en de transformatie van het landelijk gebied zullen het landschap ingrijpend veranderen. De transitie kunnen alleen slagen als er waarde aan het landschap wordt toegevoegd. De raad bepleit in zijn advies om het landschap leidend te maken bij het realiseren van urgente maatschappelijke opgaven en burgers daarbij te betrekken. In het recent opgestelde Ruimtelijk Afwegingskader de Peel wordt daarom gekeken naar de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landschap. De publicatie *Het Volgend Landschap* (BrabantStad 2020) zet in op meer integrale gebiedsbenadering om (meer)waarde te creëren.

Verder leert de geschiedenis over de vele valkuilen van de streekplanning: de eigen dynamiek van een regio, het complexe karakter van de ruimtelijke ordening, het maatschappelijk draagvlak, de mate van consensus, de belangen context, het beschikbare planningsinstrumentarium. Hierover legt de nota zich weinig rekenschap af: wat betekenen deze valkuilen voor het streefbeeld?

Naar een Monitor MRE Streefbeeld Landelijk Gebied

Monitoring is een centraal thema van het project 'MRE en Brede Welvaart'. Is er iets te doen aan de monitoring van de streefbeelden die MRE nastreeft? Een korte exercitie laat zien, dat dat mogelijk moet zijn.

Het Plan Bureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft voor de Nationale Omgevingsvisie een monitor ontwikkeld. Deze bevat vier hoofdthema's: (1) landelijk gebied, (2) klimaatadaptatie en energietransitie, (3) sterke en gezonde steden, en (4) Duurzame economie. In aangepaste vorm zou de monitor ook bruikbaar kunnen zijn voor de MRE en haar beleid voor het landelijk gebied. De Monitor Nationale Omgevingsvisie van het PBL telt 101 indicatoren. Het voorstel is om daaruit 15 kernindicatoren te selecteren, die het MRE streefbeeld representeren.. Deze selectie zou dan kunnen dienen als de Monitor MRE Streefbeeld Landelijk Gebied.

Een voorbeeld voor zo'n selectie geeft tabel 13:

- Het hoofdthema 'Landelijk gebied' wordt gerepresenteerd met acht indicatoren:
 - Vier indicatoren geven de druk weer op de natuurlijke ecosystemen in het agrarisch gebied. De statistieken moeten voor Zuidoost-Brabant nog ingevuld worden. De landelijke statistieken laten tot voor kort een herstel zien (met uitzondering van bodemvocht), maar in de afgelopen jaren is sprake van lichte verslechtering. De beleidsopgaven blijken nog steeds aanzienlijk te zijn.
 - Twee indicatoren – bosareaal en ruimtelijke samenhang natuur – zijn geschikt om de (nog te formuleren) ambities van MRE voor natuurgebieden te monitoren voor 2030 en 2050. Indien MRE uitgaat van de doelstellingen in de tabel, dan zijn vermoedelijk verregaande maatregelen nodig om die te realiseren
 - Het MRE streefbeeld van de kringlooplandbouw komt terug in de PBL-indicatoren biologische landbouw en zelfvoorzieningsgraad. Hoewel MRE aan dit streven nog geen concrete invulling heeft gegeven, zal realisering hoe dan ook een stevige klus worden.

- De twee indicatoren voor het thema ‘klimaatadaptatie en energietransitie’ geven aan dat de ontwikkelingen positief zijn, maar niet met dusdanige snelheid dat de beleidsopgave voor 2030 en 2050 gehaald worden.
- Voor het thema ‘sterke en gezonde steden’ worden twee indicatoren voorgesteld, die het Planbureau voor de Leefomgeving momenteel ontwikkelt. MRE kan haar beleidsopgave daarop afstemmen.
- Tot slot het thema ‘duurzame economie’, dat in tabel 13 gerepresenteerd wordt met regionaal welbevinden en voetafdruk grondstoffen. Het streefbeeld verwijst wel naar het regionaal welbevinden, maar geef daar geen verdere invulling aan. Een uitwerking in de richting van de ‘inclusieve samenleving’ is een mogelijkheid. Het streefbeeld gaat in tegenstelling tot de Nationale Omgevingsvisie niet in op de voetafdrukken die de economie elders in de wereld achter laat. In dit voorbeeld wordt voorgesteld om dat wel te doen.

De gekozen selectie van indicatoren maakt het mogelijk om het beleid te evalueren vanuit het landelijke perspectief (dat wil zeggen vanuit de Nationale Omgevingsvisie) en vanuit het perspectief van brede welvaart van MRE (door het gebruik van een aantal van dezelfde kernindicatoren).

Indien MRE haar streefbeelden concretiseert, is een dergelijke monitor een goed instrument voor een kritische evaluatie van haar beleid.

- Voor het MRE bestuur om te beoordelen of de verschillende aspecten van beleid in evenwicht zijn.
- Voor de Portefeuillehouders Landelijk Gebied om te evalueren of de streefbeelden al of niet verwezenlijkt worden.

De selectie van 15 indicatoren is echter onvoldoende om het beleid op subregionaal en gemeentelijk niveau te monitoren. Voor overheden is het een belangrijke taak om bij de gekozen indicatoren ook eigen reikwijdte, rollen, taken en verantwoordelijkheden naast de meetlat van deze indicatoren te leggen. Naast een visie op wat de gemeenten met elkaar willen bereiken is ook een zelfanalyse nodig van betrokken partijen wat er aanvullend nodig is op kennis en gedrag om daadwerkelijk in beweging te komen.

Monitoring op de indicatoren dient zo ingericht te worden dat het integrale bereik van doelen voorop staat. Voor gebieden waar vraagstukken cumuleren, is een integrale

gebiedsontwikkeling een geschikt instrument. In dit verband is een sterkere ruimtelijke samenwerking of afstemming in het MRE gebied aan de orde.

De ontwikkeling van het landelijk gebied in de MRE-regio zal krachtiger zijn wanneer deze ingebed is een visie op de ontwikkeling van de gehele regio. De regionale inzet op de transitie in het landelijk gebied zal in een betere strategische balans moeten worden gebracht ten opzichte van de Brainport strategie. Het landelijk gebied heeft een functie voor het stedelijk gebied en vice versa. Het is beter om in dit verband van een complete regio te spreken, waarin de samenstellende delen (landelijk en stedelijk) complementair aan elkaar zijn.

Het is de vraag of MRE voldoende zicht heeft op de regionale dynamiek, het beschikbare instrumentarium en de maatschappelijke verhoudingen. Is de huidige institutionele structuur wel toereikend om de vragen rondom het landelijk gebied aan te pakken? MRE kan vooral een rol spelen in het doorlichten van de huidige institutionele structuur en voorstellen doen om deze aan te passen zodat de beleidsvragen van dit moment adequaat kunnen worden aangepakt.

Tabel 13: Monitor MRE Streefbeeld Landelijk Gebied een selectie van 15 indicatoren (voorbeeld)

Thema		Indicator	Huidige situatie MRE	Ontwikkeling Langjarig	Ontwikkeling laatste 2 jaar	Beleids-opgave (2030)	Beleids-opgave 2050	Opmerkingen
Toekomst-bestendige ontwikkeling landelijk gebied	1	Bodemvocht	?					Evaluatie landelijk PBL*
	2	Nutriëntenoverschotten	?					Evaluatie landelijk PBL*
	3	Stikstofdepositie	?					Evaluatie landelijk PBL*
	4	Vogel- en habitat richtlijnen	?					Evaluatie landelijk PBL*
	5	Bosareaal	26,2% (2015)		?	29% (?)	33 (?)	MRE doel nog onbekend**
	6	Ruimtelijke samenhang natuur	?					Evaluatie landelijk PBL*
	7	Areaal biologische landbouw				10% (?)	20% (?)	MRE doel nog onbekend**
	8	Zelfvoorzieningsgraad veevoer en mestafzet	15% varkens 5% kippen			30% (?) 25% (?)	100% (?) 100% (?)	MRE doel nog onbekend Evaluatie landelijk PBL*
Klimaat-adaptatie en energie-transitie	9	Emissies broeikasgassen	6,9 ton/inw.		?	?	0%	Landelijke doelstelling
	10	Opgesteld vermogen van windturbines en zonnepanelen	max. 06TWh			2,0 TWh	5,6TWh	MRE doelstelling
Sterke en gezonde steden	11	Ruimtelijke samenhang groen in en buiten de stad	?	?	?	?	?	Indicator nog in ontwikkeling
	12	Dichtheid en functiemenging	?	?	?	?	?	Indicator nog in ontwikkeling
	13	Fijnstof	5,1 x10 ⁶					Landelijke doelstelling
Duurzaam economisch groei-potentieel	14	Regionaal welbevinden	87,8%			?		MRE doel nog onbekend
	15	Voetafdruk grondstoffen	29.900 kton	?	?	?	?	Beleid en doel nog te bepalen

* Cijfers en trends voor Zuidoost-Brabant ontbreken. In deze rijen zijn de kleuren overgenomen van de *Monitor Nationale Omgevingsvisie 2020*

** Europese Unie zet in op aanzienlijke uitbreiding bosgebieden en 20% biologische landbouw in EU in 2050

Bronnen en literatuur

Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- *Digitaal archief Eindhovens Dagblad*
- *CBS, statline*
- *Regionaal Statistisch Zakboek 1972*

En onder andere van de volgende literatuur:

- G. van den Brink in zijn boek *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996)
- A.H. Crijns en F.W.J. Kriellaars, *Het gemengde landbouwbedrijf op de zandgronden in Noord-Brabant 1886-1930* (Tilburg 1992),
- J. Janssen, *Vooruit denken en verwijlen. De (re)constructie van het platteland in Zuidoost-Brabant 1920-2000* (Tilburg 2006)
- H. Lintsen, e.a.(red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland, 1800-1890. De wording van een moderne samenleving* (Zutphen 1992-1995), zes delen
- H. Lintsen, F. Veraart, J.P. Smits, J. Grin, *De kwetsbare welvaart van Nederland 1850-2050. Naar een circulaire economie*(Amsterdam 2018)
- R. Miesen, *Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020* (werkdokument)
- A. van der Woud, *Het lege land. Nederland 1800-1850* (Amsterdam 1987)
- A. van der Woud, *Het landschap. De mensen. Nederland 1850-1940* (Amsterdam 2020)
- J.L. van Zanden, Th. Van Goethem, R. Lenders, J. Schaminée, *De ontdekking van de natuur. De ontwikkeling van biodiversiteit in Nederland van ijstijd tot 21ste eeuw* (Amsterdam 2021)
- J. Schot e.a. (red.), *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* (Zutphen, 1998-2004), zeven delen
- J. Schot, L. Kanger, 'Deep transitions: Emergence, acceleration, stabilization and directionality', 47 (Research Policy), July 2018, issue 6, 1045-1059

Bijlage: Groei bevolking van de gemeenten in Zuidoost-Brabant 1840-2020

Omvang bevolking van de huidige 21 MRE-gemeenten (inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op het huidige grondgebied) in 1840 -2020

Jaar	1840	1899	1930	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Aantal Gemeenten	50	50	38	35	34	34	34	22	21	21
Huidige gemeente (inclusief vorige gemeenten op grondgebied)										
Eindhoven	11717	22211	96010	169649	194069	194561	191596	201728	213809	234394
Veldhoven	2663	2904	6838	18187	26853	33209	38832	42003	43243	45466
Best	1843	2494	4253	10367	16488	18097	22125	25944	28953	29988
Son en Breugel	1216	1203	2282	5064	9790	14677	14526	14717	15543	17322
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	2379	2403	3988	6958	10034	17592	21030	23783	22213	23383
Geldrop-Mierlo	3974	4914	11592	20193	28488	35466	35393	37746	38117	39726
Waalre	1352	1586	4338	9071	10876	14324	15174	16260	16533	17456
Valkenswaard	2013	3221	8829	18757	23245	27449	30000	31089	30725	31193
Heeze-Leende	3357	3192	5471	8521	11637	13725	14748	15324	15260	16152
Cranendonck	3442	4179	7259	12041	14908	18518	19312	20278	20343	21138
Bergeijk	3684	3870	5541	10336	13271	16019	17006	17906	18061	18635
Eersel	2719	2736	4310	8131	12419	16069	17384	18301	18157	19313
Oirschot	4971	4870	6281	11022	13680	14949	16183	17683	17750	18714
Bladel	2592	2883	4803	9009	12986	17148	18236	18997	19177	20390
Reusel-De Mierden	2172	2534	4145	7805	9161	10561	11850	12434	12555	13112
Helmond	5989	13491	29573	50658	58209	61856	68660	80098	88291	92423
Laarbeek	3635	4557	7617	12697	15326	19069	20949	21536	21581	22523
Gemert-Bakel	6017	5939	9037	17246	20164	23701	25492	27499	28763	30723
Deurne	3858	6906	10537	18940	23994	27774	29584	32028	31526	32471
Asten	2882	3501	5628	9330	11160	13676	15026	15779	16335	16721
Someren	3729	3853	5748	11185	14026	15813	17148	18277	18229	19368
Zuidoost-Brabant	76204	103447	244080	445167	550783	624252	660254	709410	735164	780611

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

**Bevolkingsgroei van de huidige 21 MRE-gemeenten
(inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten
op het huidige grondgebied) tussen 1840 en 1970**

Huidige gemeente	1840-1899	1899-1930	1930-1960	1960-1970
Eindhoven	11%	63%	21%	14%
Veldhoven	1%	33%	39%	48%
Best	5%	19%	35%	59%
Son en Breugel	0%	24%	30%	93%
Geldrop-Mierlo	4%	33%	20%	41%
Nuenen ca	0%	18%	20%	44%
Valkenswaard	8%	40%	29%	24%
Waalre	3%	40%	28%	20%
Cranendonck	3%	20%	17%	24%
Heeze-Leende	-1%	20%	16%	37%
Bladel	2%	19%	23%	44%
Eersel	0%	16%	24%	53%
Reusel-De Mierden	3%	18%	23%	17%
Bergeijk	1%	13%	23%	28%
Oirschot	0%	9%	21%	24%
Helmond	14%	30%	20%	15%
Deurne	10%	15%	22%	27%
Laarbeek	4%	19%	19%	21%
Asten	3%	17%	18%	20%
Someren	1%	14%	25%	25%
Gemert-Bakel	0%	15%	24%	17%
Zuidoost-Brabant	5%	33%	22%	24%

Gemiddelde groei per decennium

Meer dan 70%	40-70%	30-40%	20-30%	10-20%	0-10%	Neg.
--------------	--------	--------	--------	--------	-------	------

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

**Bevolkingsgroei van de huidige 21 MRE-gemeenten
(inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op
het huidige grondgebied) tussen 1960 en 2020**

Huidige gemeente	1960- 1970	1970- 1980	1980- 1990	1990- 2000	2000- 2010	2010- 2020
Eindhoven	14%	0%	-2%	5%	6%	10%
Veldhoven	48%	24%	17%	8%	3%	5%
Best	59%	10%	22%	17%	12%	4%
Son en Breugel	93%	50%	-1%	1%	6%	11%
Geldrop-Mierlo	41%	24%	0%	7%	1%	4%
Nuenen ca	44%	75%	20%	13%	-7%	5%
Valkenswaard	24%	18%	9%	4%	-1%	2%
Waalre	20%	32%	6%	7%	2%	6%
Cranendonck	24%	24%	4%	5%	0%	4%
Heeze-Leende	37%	18%	7%	4%	0%	6%
Bladel	44%	32%	6%	4%	1%	6%
Eersel	53%	29%	8%	5%	-1%	6%
Reusel-De Mierden	17%	15%	12%	5%	1%	4%
Bergeijk	28%	21%	6%	5%	1%	3%
Oirschot	24%	9%	8%	9%	0%	5%
Helmond	15%	6%	11%	17%	10%	5%
Deurne	27%	16%	7%	8%	-2%	3%
Laarbeek	21%	24%	10%	3%	0%	4%
Asten	20%	23%	10%	5%	4%	2%
Someren	25%	13%	8%	7%	0%	6%
Gemert-Bakel	17%	18%	8%	8%	5%	7%
Zuidoost-Brabant	24%	13%	6%	7%	4%	6%

Gemiddelde groei per decennium

Meer dan 70%	40-70%	30-40%	20-30%	10-20%	0-10%	Neg.
--------------	--------	--------	--------	--------	-------	------

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)